

"La tradicion de la ciencia geoponica hispano-arabe", *Archives Internationales d'histoire des sciences*, VIII, Wiesbaden 1955, s. 121-122; G. Sarton, "Ibn Bassâl, Libro de Agricultura (Book Review)", *ISIS*, XLVII/1 (1956), s. 74-77; Cevâd Ali, "Kitâbü'l-Filâha", *MMlir.*, VI (1379/1959), s. 565-569; S. M. Imamuddin, "al-Filâhah (Farming in Muslim Spain)", *IS*, I (1962), s. 55-56, 58, 59, 69, 74, 76; Ca'fer el-Hayyât, "İbn Başşâl râ'idü'l-fenni'z-zirâ'iyyi'l-hadîş fi'l-Endelûs", *MMlir.*, XV (1387/1967), s. 214-227; Âdil M. Ali, "'İlmü'z-zirâ'a min hilâli Kitâbi'l-Filâha li'bn Başşâl", *el-Mevrid*, IV/6, Bağdad 1398/1977, s. 203-207; Karl W. Butzer, "The Islamic Tradition of Agroecology: Crosscultural Experience, Ideas and Innovations", *Ecumene*, I/1, London 1994, s. 24-25; Mustafa Abdülkâdir Guneymât, "Te'sîru 'ilmi'l-fıkh fi'l-bahş ve't-te'lifi'l-filâhi 'inde'l-Endelüsiyyîn", *Dirâsât*, XXXIII/1, Amman 2006, s. 22-24, 26, 28, 29; G. S. Colin, "Filâha", *EP* (İng.), II, 901; Ebü'l-Hasan Diyânet, "İbn Başşâl", *DMBİ*, III, 116-117; Cum'a Şeyha, "İbn Başşâl, Muhammed b. İbrâhîm", *Mv.AU*, III, 517-519.

AHMET ÖZEL

İBN BERRÎ et-TÂZÎ

(ابن بزي التازي)

Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed
b. Ali (b. Muhammed) b. Hüseyin
er-Ribâtî et-Tâzî el-Mağribî
(ö. 731/1331)

Faşlı

kıraat ve Arap dili edebiyatı âlimi.

660 (1262) yılında başşehir Fas'ın kuzeydoğusunda yer alan Tâze (Ribâtu Tâze) şehrinde doğdu. Buraya nisbetle Ribâtî ve Tâzî nisbeleriyle tanınır. Bazı kaynaklarda Ribâtî nisbesi Tâze civarında (ribz / erbâz) konaklamış bir kabileye mensup olduğundan Erbâzu Tâze'ye nisbetle Erbâzî / Ribâzî şeklinde de zikredilir. Ailesinin Kureysî'le ilgisi bulunan Tüsûl (Tesûl) kabilesine mensup olduğu ve kendisi doğmadan önce Tâze'ye gelip yerleştiği ifade edilir. Bu sebeple İbn Berrî et-Tüsûlî nisbesiyle de anılır. Ayrıca ailenin Tâze'nin Berberî kabilelerinden Benî Linet'e mensup bulunduğu belirtilir (Hifnâvî, II, 12).

İlk bilgilerini babasından alan İbn Berrî, Merînî Devleti'nin kurulma, yükselme devrelerine yetişti. Endülüs âlimlerinin Kuzeybatı Afrika'ya göçüyle meydana gelen ilmi birikimden faydalandı. Aralarında hocası İbn Hamdûn eş-Şerîşî'nin de bulunduğu âlimler ve kıraat üstatları, Endülüs şehirlerinin birer birer hıristiyan krallıklarının eline geçmesi yüzünden göç ederek Tâze'ye yerleşti. Böyle bir ortamda yetişen İbn Berrî, Mağrib'in Berberî Masmûde kabilesine mensup şair, edip ve kadılarla kâtip İbnü'l-Murrahhal'den, kendisinden

Nâfi' kıraatini Verş ve Kâlûn rivayetleriyle okuduğu Ebü'r-Rebî Süleyman b. Muhammed İbn Hamdûn eş-Şerîşî, fıkıh ve ferâiz âlimi Muhammed b. Muhammed el-Farazî, tefsir, hadis ve fıkıh âlimi İbnü'z-Zübeyr es-Sekafî, Muhammed b. Muhammed b. İdrîs el-Kuzâî el-Kalelevsî ve Ebü'l-Hasan Ali b. Süleyman el-Kurtubî gibi âlimlerden kıraate, dil ve edebiyata, dinî ilimlere dair ders aldı (Abdülhâdî Hamîtû, III, 114-115). Başta kıraat ve Kur'an ilimleri olmak üzere Arap dili ve edebiyatı, belâgat, lugat, fıkıh, ferâiz, hadis gibi alanlarda kendini yetiştirdi, hat sanatında ve tevsik (adlî ve hukukî belge düzenleme) konusunda maharet sahibi oldu.

İbn Berrî et-Tâzî, Fas ve Karaviyyîn gibi şehirlerin camilerinde ders verdi. Ondan faydalanan öğrencilerden Fas Karaviyyîn Camii'nde 723'te (1323) kendisine *ed-Dürerü'l-levâmî'*ni okuttuğu Yûsuf b. Ali es-Sedûsî bir yıl sonra Gırnata'nın Yûsufiyye Medresesi'nde hocasının bu eserini kendi öğrencilerine okuttu. Tâze Kadısı Ebü Mehdi İsâ b. Abdullah et-Tircâlî de onun önde gelen taleberlerinden. Yine Tâze'de İbn Berrî'den Ebü Ali el-Fârisî'nin *el-İzâh fi'n-naḥv'*ni okumasının yanı sıra ondan tefsir ve hadis dersleri alan Ebü Zeyd Abdurrahman İbnü'l-Aşşâb et-Tâzî, edebiyat, lugat ve kıraat dersleri alan, ayrıca *ed-Dürerü'l-levâmî'*ni okuyan ve ona şerh yazan Muhammed b. Şuayb el-Meccâsî, *ed-Dürerü'l-levâmî'* şerheden kıraat âlimi Muhammed b. Muhammed el-Harrâz eş-Şerîşî, Amr b. Ahmed el-Kaştâî de İbn Berrî'nin öğrencilerindedir. İbn Berrî, Tâze'de bir yandan ders verirken diğer yandan Merînî idaresinde Dîvân-ı İnşâ kâtip ve reisliği yaptı. Dürüstlüğüyle tanındığından Tâze Mahkemesi'ne şahitlik vb. işler için sık sık gidip geldi. Adlî ve hukukî belgeleri düzenleme görevinde bulunarak günümüzde noterliğe benzeyen bir meslek icra etti. Onun Tâze'de bir süre kadılık yaptığı da belirtilir. Öğrencisi Tircâlî Tâze kadısı olunca hocasının sık sık mahkemeye gelmesini uygun bulmadı, Merînî Sultanı II. Ebü Saîd (Osman) el-Merînî'den izin alarak onun başşehir Fas'a naklini ve sultanın oğlu Ebü'l-Hasan'a (Mansûr-Billâh) öğretmenlik yapmasını sağladı. 724'te (1324) Fas'a giden İbn Berrî vefatına kadar bu görevleri yerine getirdi. Vefatıyla ilgili olarak 730 (1330) ve 733 yılları kaydedilmekle birlikte 731 (1331) yılı daha isabetli görünmektedir. Çünkü 724'te (1324) gittiği Fas'ta yedi yıl kaldığı belirtilir. İbn Berrî'nin Tâze'de öldüğü veya Fas'ta öldükten sonra

cenazesinin Tâze'ye götürülüp hocası İbn Hamdûn eş-Şerîşî'nin kabri yanına defnedildiği, günümüzde kabrinin şehir dışında bulunup meşhur olduğu ifade edilir.

Eserleri. İbn Berrî'nin en önemli eseri *ed-Dürerü'l-levâmî' fi aşli maḥraʿi'l-İmâm Nâfi'* olup İmam Nâfi' kıraatine dair bir manzumedir. Kuzey Afrika ülkelerinde bu eserin kıraatteki şöhreti nahiv ilminde *el-Âcurrûmiyye'*nin şöhretiyle kıyaslanır. Aynı ülkelerde Mâlikî mezhebini yayınlığı gibi İmam Mâlik'in sünnet (vâcip) olarak nitelediği makbul-mütevâtir kıraatlerden Nâfi' kıraati de Endülüs ve Mağrib'de yayılmış, bu kıraate dair eserler arasında önemli bir yeri olan *ed-Dürerü'l-levâmî'* üzerine çok sayıda şerh, ta'lik, ikmal, telhîs, nazîre vb. çalışma gerçekleştirilmiştir. 697 (1298) yılında recez vezniyle ve yalın bir üslûpla yazılan 243 beyitlik manzume Mağrib medreselerinde Nâfi' kıraatinde resmî temayülün esasını teşkil etmiştir (*a.g.e.*, III, 108, 112). Kuzey Afrika ülkelerinde Nâfi' kıraatinin öğretiminde günümüzde de büyük ilgi gören manzumenin mukaddimesinde eserin konusu, yöntemi ve yazılış sebebi açıklanmış, daha sonra on altı bölüm (bab) halinde Nâfi' kıraatıyla ilgili usul ve küllî kaidelerle bazı ayrıntılar söz konusu edilmiştir. Bunlar istiâze, besmele, cemi "mîm"i, kinaye "hâ"sı, med-kasr, tek ve çift hemze, hareke nakli, izhar-idgam, feth-imâle, "râ"lar, "lâm"lar, vakf, izâfet "yâ"ları, zâit "yâ"lar, harflerin ve Kur'an kelimelerinin küllî / aslî kaidelere dayanmayan istisnâî ve özel okuyuş şekilleri olarak sıralanabilir. Manzumenin sonuna harflerin mahreç ve sıfatlarına dair müellifin otuz beyitlik urcûzesi de eklenmiştir. İbn Berrî, Mekki b. Ebü Tâlib gibi kıraat âlimlerine göre daha mevsûk bulunduğu, *et-Ta'rif bi'ḥtilâfi'r-ruvât 'an Nâfi'* adlı eserin yazarı Ebü Amr ed-Dâni tarihine uyarak Ebü Ya'kûb Yûsuf el-Ezrak'ın Verş'ten, onun da Nâfi'den aktardığı, yine Ebü Neşîr Muhammed b. Hârûn'un Kâlûn'dan, onun da Nâfi'den naklettiği okuyuş farklarını incelemiş, bu okuyuşlar arasında yer yer tercihler yapmış, okuyuşların delillerini zikretmiş, kendisinden Ebü Amr ed-Dâni'ye kadar varan kıraat senedini kaydetmiştir (Saîd A'râb, s. 25; Abdülhâdî Hamîtû, III, 115-118). İbn Berrî'den bu manzumeyi başta Harrâz, Meccâsî ve Tircâlî gibi öğrencileri olmak üzere on altı kişi rivayet etmiş (Abdülhâdî Hamîtû, III, 150-163), günümüzde Tilimsân, Fas, Gırnata gibi şehirlerde okutulup ezberletilen ve hakkında icâzetler verilmiş olan manzume üzerinde elli

aşkın şerh yazılmıştır (a.g.e., III, 173-232). Müellifin öğrencileri ve râvilerinden olan Harrâz eş-Şerîşî'nin *el-Mağşadü* (*el-Şaş-dü*)'n-nâfi' li-buğyeti'n-nâsi' ve'l-bâri' fî şerhi'd-Düreri'l-levâmî' ile (nşr. M. Mahmûd et-Tilmidî el-Cekkenî, Cidde 1413) Muhammed b. Şuayb el-Meccâsî'nin *Şerhu'd-Düreri'l-levâmî'*, Ebû Zeyd es-Seâlibî'nin *el-Muhtâr mine'l-Cevâmî' fî muhâzâtî'd-Düreri'l-levâmî'* adlı şerhi (Cezayir 1324), Mintûrî'nin *Şerhu'd-Düreri'l-levâmî'* (nşr. Sıddîki Sîdî Fevzî, I-II, Dârülbeyzâ 1421/2001), Süleyman el-Amrâvî el-Cezâirî'nin *el-Muhtaşarü'l-Câmî' Şerhu'd-Düreri'l-levâmî' fî aşli mağra'î'l-imâm en-Nâfi'* (Beirut 2004) bunlar arasında sayılabilir. Yayınlanmamış şerhlerin birçoğunun yazma nüshaları Rabat'taki el-Mektebetü'l-Haseniyye'de bulunmaktadır (ayrıca bk. Brockelmann, GAL, II, 321; Suppl., II, 350). Eser üzerine eksiklerini tamamlamak, özetlemek veya nazîre yazmak amacıyla İbn Câbir el-Miknâsî, Ebû'l-Kâsim Ahmed et-Tâzî, Ebû Vekîl el-Masmûdî, Abdurrahman el-Câdirî, İbn Gâzî el-Miknâsî gibi müelliflerce otuz kadar urcûze kaleme alınmıştır (Abdülhâdî Hamîtû, III, 233-277). İbn Gâzî el-Miknâsî, *Tafşilü 'ikdi'd-dürer* isimli 149 beyitlik manzumesinde Nâfi' kiraatinin Kâlûn ve Verş dışındaki rivayetlerini de zikretmiş, toplam on farklı rivayeti sözü etmiştir. Ebû'l-Kâsim Ahmed et-Tâzî de *ed-Dürerü's-seniyye* adlı 100 beyitlik manzumesinde farklı okuyuş rivayetleri arasındaki tercihleri belirtmiş, Ebû Amr ed-Dânî'ye ait *et-Tecrid*'in özetini vermiştir. İbn Berrî'nin manzumesi tecvid ve kıraat metinlerini toplayan mecmualar / külliyatlar içinde defalarca basılmış, Tefkîk b. Ahmed el-Abkarî tarafından müstakîl olarak da yayımlanmıştır (Kahire 2008).

Diğer Eserleri: *Ürcûze fî mehârici'l-hurûf* (otuz beyitlik bir manzume olup *ed-Dürerü'l-levâmî'*in zeyli olarak birçok defa basılmıştır, yazma nüshası, Berlin Kraliyet Ktp., nr. 548); *el-Kâfi fî 'ilmi'l-kavâfi* (Brockelmann, GAL Suppl., II, 350); *Şerhu Kitâbi'l-Ârûz li'bni's-Sakḫât Muhammed b. 'Alî el-Enşârî; Şerhu'l-Veşâ'îk'l-'adliyye el-muhtaşara li-Ebî İshâk İbrâhîm b. Yaḥyâ el-Ġrnâti* (Hizânetü Miknâse, nr. 1756); *İkṭitâfû'z-zehher ve icinâ'ü's-semem fi'ḥtişârî Zehri'l-âdâb ve semeri'l-elbâb li-İbrâhîm el-Huṣrî* (nşr. Mustafa Hicâzî, Kahire 2012); *Muhtaşar 'alâ Şerhi Tehzîbi'l-Müdevvene li-Ebî Sa'îd Ḥalef b. Muhammed el-Berâzî'î* (tamamlanamamıştır); *Muhtaşaru Şerhi'l-İzâh*

li'bn Ebi'r-Rebî' Ubeydillâh b. Ahmed (Ebû Ali el-Fârisî'nin *el-İzâh fi'n-naḥv* veya Adudüddeve'ye ithaf edildiği için *el-İzâhu'l-'Azudî* olarak tanınan gramer kitabına İbn Ebü'r-Rebî'in yazdığı şerhin muhtasarıdır; ancak İbn Ebü'r-Rebî' *el-İzâh'a* küçük *[el-lfşah 'an mesâ'ili [nuketî] Kitâbi'l-İzâh]* ve büyük *[el-Kâfi fi'l-lfşah]* olmak üzere iki şerh yazmıştır; ihtisar olduğuna göre eser büyük şerhle ilgili olmalıdır); *İḥtişâru Şerhi's-Şerîşî li-Mağâmâtî'l-Ḥarîrî; el-Veşâ'îk(u'l-'adliyye); el-Kânûn fi rivâyetey Verş ve Kâlûn* (İshâkî, vr. 29); *Ṭurer 'ale'd-Dürer* (öğrencisi Harrâz'ın *ed-Dürerü'l-levâmî'*e yazdığı şerhi kendisine takdim etmesi dolayısıyla kaleme aldığı yazıdır); *Zikrû'z-zâ' 'alâ hurûfi'l-mu'cem* (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 7740, vr. 19-22); *İcâze manzûme li-Ebî 'Amr el-Fiştâli; İcâze manzûme li-Ebî'l-Ḥasan el-Hımsî 'alâ luğzihî bi-mes'eleṭi "sev'ât"; Şerhu Kaşideti Ebî 'Alî Ḥasan b. Aṭıyye el-Venşerîsî el-Miknâsî* (ez-Zâviyetü'l-Hamzâviyye Fas / Rîş Kütüphanesi'nde nüshasının bulunduğu belirtilir [Abdülhâdî Hamîtû, III, 127-131]). Muhammed el-Emrânî *İbn Berrî et-Tâzî* adıyla bir monografi yazmıştır (Rabat, ts.).

BİBLİYOGRAFYA :

Mintûrî, *Şerhu'd-Düreri'l-levâmî'* (nşr. Sıddîki Sîdî Fevzî), Dârülbeyzâ 1421/2001, neşredenin girişi, I, 25-26; Ebû Zeyd es-Seâlibî, *Dürerü'l-levâmî' fi kura'eti Nâfi'*, Cezayir 1324, s. 7, ayrıca bk. tür. yer.; Ahmed Bâbâ et-Tinbüktî, *Kifâyetü'l-muhtâc li-ma'rifeti men leyse fi'd-Dibâc* (nşr. Muhammed Mutî), Rabat 1421/2000, I, 346-347 (nr. 351); Abdurrahman İbnü'l-Kâdî, *el-Fecrû's-sâṭi' ve'z-züjâ'ü'l-lâmî' fi şerhi'd-Düreri'l-levâmî'* (nşr. Ahmed b. Muhammed el-Büşeyhî), Rabat 1428/2007, I, 203; İshâkî, *er-Rihletü'l-Ḥicâziyye*, Rabat el-Hizânetü'l-Haseniyye, nr. 11867, vr. 29; İbrâhîm el-Mârganî, *en-Nücümü'l-ḥavâlî 'ale'd-Düreri'l-levâmî'*, Tunus 1322, s. 15, ayrıca bk. tür. yer.; Brockelmann, GAL, II, 321; Suppl., II, 350; *İzâhu'l-meknûn*, I, 468; II, 259; *Hediyyetü'l-'ârîfin*, I, 716; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, VII, 220-221; Zirikî, *el-'Alâ*, V, 5; Abdullah Kennûn, *en-Nübûgu'l-Mağribî fi'l-edebî'l-'Arabî*, Beyrut 1395/1975, I, 21; Hifnâvî, *Ta'rîfû'l-halef bi-ricâlî's-selef*, Beyrut 1402/1982, II, 12; Sa'îd Arâb, *el-Kurâ' ve'l-kurâ'ât bi'l-Mağrib*, Beyrut 1410/1990, s. 22-31; Ahmed Muhammed es-Simlâlî eş-Şinkîti, *Taşşilü'l-menâfi' 'alâ Kitâbi'd-Düreri'l-levâmî'*, Riyad 1422/2001, s. 60-61; Abdülhâdî Hamîtû, *Kurâ'etü'l-İmâm Nâfi' 'inde'l-Meğâribe min rivâyeti Ebî Sa'îd Verş*, Rabat 1424/2003, II, 389; III, 108-301; Ebû Meryem el-Cezâirî, "el-İmâm İbn Berrî ve nazmühü ed-Dürerü'l-levâmî' fi aşli mağra'î'l-İmâm Nâfi': Dirâse taḥlîliyye", *Mecelletü Cami'ati'l-Emîr 'Abdülkâdir el-İslâmiyye*, sy. 17, Kosantîne 1425/2004, s. 15-30; M. Ben Cheneb, "İbn Berrî", *EP* (Fr.), III, 755; Kahhâr Mikyemî, "İbn Berrî", *DMBİ*, III, 104; Fârûk Hamâde, "İbn Berrî", *Mv.AU*, III, 380-382.

İSMAİL DURMUŞ

İBN BEŞŞÂR el-AHVEL

(bk. ENMÂTÎ, Ebü'l-Kâsim).

İBN BÛNÂ

(bk. CEKENÎ).

İBN ECCEMED

(ابن أحمد)

Zeynülabidin b. Eccemed b. Muhammezün el-Yedâli eş-Şemşevî (1860-1939)

Moritanyalı âlim.

Moritanya'nın güneybatısında bulunan İkidî bölgesinde doğdu. Künyesinde yer alan Şemşevî nisbesi, VI. (XII.) yüzyılın sonlarında aralarında kan bağı olmadığı halde bazı dinî, ahlâkî ve siyasî ilkeler etrafında ittifak yapan beş kişinin neslinden gelenleri göstermek üzere "beş, beşli" anlamındaki "tşemş" kelimesine, onun bir alt kolunu anlatan Yedâli ise "Ceddü Alî" anlamında olup bölgede Yeddâl şeklinde telaffuz edilen Yiddâc kelimesine dayanmaktadır (Yedâli, s. 57; M. Muhtâr Vüld es-Sa'd, I, 107-108). Babasının adı genellikle Eccemed, bazı kaynaklarda ise Ahmed olarak kaydedilir (M. Hayr Ramazan Yûsuf, I, 237). Çeşitli ilim dallarının yanı sıra edebiyat alanında da etkili olan köklü bir aileye mensuptur. İkiz kardeşi Ahmed hem bir fıkıh âlimi hem de Moritanya'nın tanınmış şairlerindendir.

Temel eğitimini aile içinde alan İbn Eccemed, Kur'an eğitimini annesi Meryem bint Abdullah Cenkî'den, fıkıh eğitimini kardeşi Ahmed'den, dil eğitimini bölgenin tanınmış dilcilerinden anne bir kardeşi Muhtâr b. Cenkî'den aldı. Usul, mantık ve beyan konusunda Muhammezün b. Mahand Bâbeh b. A'beyd ed-Deymânî'den, siyer-i nebîde Muhammezün Fâl b. Emîn et-Temeklâvî'den, Kur'an ilimlerinde Muhammed Fâl b. Bûferra el-Hâccî'den faydalandı. Fıkıh öğrenimine Muhtâr b. Elümmâ el-Yedâli'nin yanında devam etti. Muhammedû b. Muhammezün Fâl b. Müttâli et-Tendeğî vasıtasıyla Kuzey Afrika'da yaygın olan Şâzeli tarikatına intisap etti. Doğduğu yerde suyun genellikle sahiplerinden izin alınmayan merkezlerle taşınmasını şüpheli gördüğünden daha kolay su elde edebileceği sahil kesimine, Moritanya'nın güneybatı sahilinde yer alan Trârze eyaletinin Âftûd bölgesine göç etti (Muhammed b. Sîdî Muhammed Mevlây, s. 352). Burada kendini öğretim ve eser